

KAMIENĄ LIETUV- TURINČIŲ ŽODŽIŲ DARYBINIAI RYŠIAI

Santrauka

Lietuvių kalboje, kurioje žodžių daryba yra vienas iš dažniausių leksikos pildymo šaltinių ir kurioje didelę leksikos dalį sudaro ne pirminiai žodžiai, o dariniai, vartojamas ne tik vietovardis *Lietuva*, bet ir daug kitų giminiškų žodžių, kurie tarpusavyje susiję įvairiais semantiniais ir darybiniais ryšiais. Šio Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui skirtos straipsnio objektas – kamieną *lietuv-* turintys dariniai, rasti *Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ)*, *Lietuvių kalbos Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekoje (LKŽPK)*, *Naujažodžių duomenyne (ND)* ir *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne (DLKT)*. Išanalizavus 102 kamieną *lietuv-* turinčius darinius (58 daiktavardžius, 17 būdvardžių, 20 veiksmažodžių, 7rieveiksmius) ir tarp jų susiklosčiusius ryšius, aptarus darinių vartosenos ypatumus, padarytos tokios išvados:

1. Iš vietovardžio *Lietuva* išvesti 9 dariniai, iš *lietuvis*, *-ė* – 35 dariniai, kurie savo ruožtu eina darybos pamatu kitiems (tolimesnių darybos pakopų) dariniams. Darybos lizde daugiausia keliapakopių darinių: 9 dariniai yra pirmojo laipsnio, 39 antrojo laipsnio, 36 trečiojo ir 18 ketvirtojo laipsnio. Pagal kalbos dalis dominuoja (58) daiktavardžiai: 34 priesagų vediniai (59 proc. visų daiktavardžių), 16 dūrinių (28 proc.), 4 priešdėlių vediniai (7 proc.), 2 galūnių vediniai (3 proc.) ir 2 dariniai (3 proc.) su nenusistovėjusia darybos pakopų tvarka.

2. DLKT duomenys rodo, kad vieni dariniai yra lietuvių aktyviosios leksikos dalis, yra įprasti ir vartojami gana dažnai (*lietuvis*, *-ė*; *lietuvaitis*, *-ė*; *lietuvybė*; *lietuviškumas*; *lietuviškas*; *-a*; *lietuviškai*), bet esama ir tokių, kurie žinomi iš raštų arba, atvirksčiai, atsiradę naujai, ir dabartinėje lietuvių kalboje vartojami nedažnai (DLKT nerasta 28 darinių vartosenos pavyzdžių).

3. Lietuvių kalboje ne tik vartojami lietuvių kalboje įsitvirtinę, į žodynus įtraukti dariniai, bet ir atsiranda naujadarų: ND ir DLKT rasti 25 žodynuose neužfiksuoti dariniai (arba darinių variantai) (*lietuvybininkas*; *sulietuvėjimas*; *afrolietuvis*, *-ė*; *jaunalietuviškas*, *-a* ir kt.). Visų naujadarų (paprastai jie priklauso dariems tipams) reikšmės nesunkiai suvokiamos iš

konteksto – daugiausia tai kategorinę darybinę reikšmę išlaikantys dariniai (abstraktai, asmenų pavadinimai, priešdėliniai veiksmažodžiai, *-iškas*, *-a* būdvardžiai).

4. ND duomenys rodo, kad kamieną *lietuv-* turintys dariniai kartais įgyja naujų, žodynuose nefiksuotų reikšmių – ND rasti 3 tokie dariniai: *lietuvybė*, *lietuviija* ir *naujalietuvis*, *-ė*.

5. Kai kurie dariniai, nerasti žodynuose, galėtų būti į juos įtraukti: LKŽ^ė galėtų būti fiksuojamas *mažalietuvis*, *-ė*, o į BŽa vertėtų įtraukti būdvardį *lietuviakalbis*, *-ė*.

6. Kai kurie *lietuv-* kamieną turintys dariniai susiję variantiškumo arba sinonimijos santykiu: iš viso sudarytos ir aptartos 7 DV ir 6 DS eilės. DV eilių nariai skiriasi jungiamuoju balsiu arba turi skirtingus tos pačios priesagos variantus (*lietuvuoti* / *lietuviuoti*, *mažlietuvis*, *-ė* / *mažalietuvis*, *-ė*). Kartais sinonimiškai santykiauja ir skirtingo laipsnio dariniai (aptarti 3 tokie atvejai). Kai kurių sinonimų eilių nariai pasižymi dideliu sinonimiškumo laipsniu ir substitucijos galimybėmis (*lietuvybė* – *lietuvystė*, *prolietuviai* – *pralietuviai*), bet dažniau net ir artimos semantikos dariniai turi stilistinių skirtybių (*puslietuvis*, *-ė* – *puslietuvininkis*, *-ė* – menk. *skerslietuvis*, *-ė*) ir (arba) skiriasi darinių vartojimo dažnumas (pvz., *lietuvaitis*, *-ė* – *lietuviukas*, *-ė* / *lietuvukė* – *lietwikė*).

ESMINIAI ŽODŽIAI: darinys; vedinys; dūrinys; darybos lizdas; naujadaras; (darybiniai) sinonimai; (darybiniai) variantai; darybos pakopos.

JOLANTA VASKELIENĖ
REGINA VILČINSKIENĖ
Šiaulių universitetas,
Povilo Višinskio g. 38,
LT-76352, Šiauliai
jolanta.vaskeliene@su.lt
egina8@gmail.com